

Adam Nowak

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej
e-mail: a.nowak@amu.edu.pl*

Miejsce miejskich obszarów funkcjonalnych w procesie rozwoju regionalnego

Zarys treści: Problematyka miejskich obszarów funkcjonalnych nie jest nowym przedmiotem badań naukowych ani na świecie, ani w Polsce. Od kilkudziesięciu lat prowadzone są badania nad obszarami wyróżniającymi się występowaniem relacji przestrzennych i społeczno-gospodarczych między miastem głównym (ośrodkiem rdzeniowym) a jednostkami położonymi w jego najbliższym otoczeniu (strefa peryferyjna). Artykuł zawiera uszczegółowienie terminów stosowanych w delimitacji tych terenów, a także systematyzację teorii rozwoju regionalnego, która stanowi podstawę do określenia roli miejskich obszarów funkcjonalnych, w tym ośrodka rdzeniowego i strefy peryferyjnej, w tych koncepcjach. Głównym celem pracy jest określenie zakładanego w koncepcjach teoretycznych znaczenia miejskich obszarów funkcjonalnych w procesie rozwoju regionalnego.

Słowa kluczowe: miejskie obszary funkcjonalne, rozwój regionalny, teorie i koncepcje rozwoju regionalnego, ośrodek rdzeniowy, strefa peryferyjna

Wprowadzenie

Problematyka miejskich obszarów funkcjonalnych nie jest nowym przedmiotem badań naukowych ani na świecie, ani w Polsce. Badania nad obszarami wyróżniającymi się występowaniem relacji przestrzennych i społeczno-gospodarczych między miastem głównym a jednostkami położonymi w jego najbliższym otoczeniu prowadzone są od kilkudziesięciu lat. Warto zaznaczyć, że badania te charakteryzuje bardzo zróżnicowana terminologia określenia tych terenów, jednakże sam sposób ich definiowania jest dość podobny. Szczególne zainteresowanie miejskimi obszarami funkcjonalnymi oraz ich wyznaczaniem w XXI w. związane jest ze zmieniającym się modelem polityki regionalnej Unii Europejskiej, którą oparto na zarządzaniu zintegrowanym terytorialnie, polegającym na dążeniu do kompleksowego planowania i realizacji działań wobec terytoriów określonych funkcjonalnie, a nie administracyjnie. Oznacza to, że działania stymulujące rozwój regionalny prowadzone są na obszarach charakteryzujących się podobnymi

cechami społeczno-gospodarczymi i przestrzennymi oraz występowaniem w ich granicach interakcji wskazujących na powiązania funkcjonalne. W konsekwencji sprzyja to osiągnięciu spójności w każdym z jej wymiarów: ekonomicznym, społecznym i terytorialnym. Takie podejście ma na celu pełne wykorzystanie endogenicznego potencjału regionów, a w szczególności ośrodków miejskich traktowanych jako obszary wzrostu, i tworzenie warunków dla rozprzestrzeniania się procesów rozwojowych na ich bliższe i dalsze otoczenie. Podstawowym celem niniejszej pracy jest określenie zakładanego w koncepcjach teoretycznych znaczenia miejskich obszarów funkcjonalnych w procesie rozwoju regionalnego. Artykuł składa się z dwóch zasadniczych części, którym odpowiadają dwa cele szczegółowe. W pierwszej części dokonano przeglądu terminów i ich definicji wykorzystywanych w badaniach zmierzających do identyfikacji obszarów, w ramach których identyfikowane są powiązania funkcjonalne między miastem a strefą podmiejską. Uszczegółowienie tych terminów stanowi jeden z celów szczegółowych analizy w niniejszej pracy. Ponadto dokonano próby odniesienia i porównania zastosowanych terminów i kryteriów delimitacji do koncepcji miejskich obszarów funkcjonalnych. W drugiej części przeprowadzono systematyzację teorii i koncepcji rozwoju ze względu na ich podejście do problemu przyczyn i konsekwencji różnicowania się rozwoju w przestrzeni. Celem szczegółowym dotyczącym tego etapu analizy jest określenie miejsca miejskich obszarów funkcjonalnych w teoriach i koncepcjach rozwoju. W tej części pracy skoncentrowano się głównie na teoriach charakteryzujących się największym poziomem zgodności z koncepcją miejskich obszarów funkcjonalnych, biorąc pod uwagę ich założenia oraz sposób interpretacji. Analiza ta została przeprowadzona z uwzględnieniem również roli ośrodka rdzeniowego oraz strefy peryferyjnej w wybranych teoriach, jako dwóch podstawowych obszarów składających się na miejski obszar funkcjonalny.

W niniejszej pracy miejski obszar funkcjonalny traktuje się jako obszar wyróżniający się występowaniem podobieństw o charakterze społeczno-gospodarczym, morfologicznym oraz sieci powiązań funkcjonalnych między ośrodkiem rdzeniowym regionalnym lub subregionalnym i jednostkami strefy oddziaływania, tworzącymi jednolity i spójny przestrzennie układ osadniczy.

Pojęcie miejskiego obszaru funkcjonalnego

Zarówno w światowej, jak i w polskiej literaturze przedmiotu badania nad miejskimi obszarami funkcjonalnymi związane były i są z analizą rozmieszczenia ludności miejskiej oraz analizą struktury przestrzeni miast, wpisując się w szeroki zakres prowadzonych intensywnie od początku drugiej połowy XX w. studiów miejskich. Szczególnie istotny nurt badawczy w ramach studiów nad problematyką miejskich obszarów funkcjonalnych dotyczy przemieszczeń ludności i procesów z nimi związanych, w tym również migracji wahałowych przyjmujących formę dojazdów do pracy, które rozpatrywane są w różnych układach przestrzennych. W światowej i polskiej literaturze przedmiotu badania o tej problematyce zmierzające do identyfikacji obszarów wyróżniających się powiązaniami

Tabela 1. Systematyzacja koncepcji miejskich obszarów funkcjonalnych w światowej literaturze przedmiotu

Termin	Przykłady zastosowań w światowej literaturze przedmiotu
Functional urban (region) area	Hall (1974), Hall i in. (1975), Hall i Hay (1980), Coombes i in. (1982), Antikainen (2005), Karlsson i Olsson (2006), Cörvers i in. (2009), Sykora i Mulicek (2009), Halas i in. (2010), Drobne i in. (2010), Drobne i Bogataj (2012), Kim i in. (2015), Klapka i Halas (2016)
Daily urban system	Berry (1968), Szalai (1972), Morrill (1973), Berry i Gillard (1977), Coombes i in. (1979), Schwanen i in. (2001), Linden (2014)
Urban areas	Friedmann i Miller (1965), Strozzi i Wegmuller (1998), Pumain (2000), Kloosterman i Musterd (2001), Davoudi (2003), Nicolau i Cavaco (2016)
Agglomeration	Gordon i McCann (2000), Miller i in. (2001), Weber (2001), Martin, Sunley (2003), Weber (2003), Donoghue i Gleave (2004),
Metropolitan areas	Bogue (1949), Duncan i in. (1960), Morrill i in. (1999), Taylor (2007), Liu i in. (2010), Boix i in. (2012), Feria i in. (2015)

Źródło: opracowanie własne.

funkcjonalnymi między miastem a strefą podmiejską były prowadzone od lat 60. ubiegłego wieku (patrz tab. 1, 2). Należy podkreślić, że wykorzystanie koncepcji miejskich obszarów funkcjonalnych w literaturze przedmiotu w celu identyfikacji oraz badania obszarów, na których występują relacje pomiędzy ośrodkiem miejskim a jego otoczeniem, wiąże się jak już wspomniano, z zastosowaniem zróżnicowanej terminologii. W katalogu najczęściej używanych pojęć wyróżnić można m.in.: dzienny system miejski (m.in. Berry 1973), miasto i strefa podmiejska (m.in. Dobrowolska 1964, Friedmann, Miller 1965), aglomeracja (m.in.

Tabela 2. Systematyzacja koncepcji miejskich obszarów funkcjonalnych w polskiej literaturze przedmiotu

Termin	Przykłady zastosowań w polskiej literaturze
Funkcjonalny obszar (region) miejski	Korcelli (1981), Potrykowska (1989), Zborowski (2005), Korcelli i Śleszyński (2006), Hołowiecka i Szymańska (2008), Domański i Noworól (2010), Krzysztofik i in. (2011), Heffner (2013), Śleszyński (2013)
Dzienny system miejski	Budzynowska i Węclawowicz (1984), Gocał i Rakowski (1991), Stachowski (1993), Tarkowski (2005), Kretowicz (2009), Guzik i in. (2010)
Miasto i strefa podmiejska	Dobrowolska (1964), Potrykowska (1985), Dziewoński (1987), Liszewski (1987), Małuszyńska (2000), Jakóbczyk-Gryszkiewicz (2011), Kajdanek (2011), Staszewska (2013), Drejerska i in. (2014)
Aglomeracja	Dziewoński i Kosiński (1964), Iwanicka-Lyra (1969), Pióro (1977), Dziewoński i Korcelli (1981), Rykiel (1997), Beim (2009), Bogdański (2014)
Obszar metropolitalny	Gontarski (1972), Maik (2003), Liszewski (2005), Swianiewicz i Klimska (2005), Smętkowski (2007), Smętkowski i in. (2008), Korcelli-Olejniczak (2012), Zuzańska-Żyśko (2012)

Źródło: opracowanie własne.

Dziewoński, Kosiński 1964, Gordon, McCann 2000), obszar metropolitalny (m.in. Bogue 1949, Gontarski 1972) czy funkcjonalny obszar (region) miejski (m.in. Hall 1974, Korcelli 1981).

Definiując **miejski obszar funkcjonalny** (*functional urban area*), najczęściej przyjmuje się, że stanowi on obszar rdzeniowy, tworzony przez jeden lub kilka głównych ośrodków miejskich, oraz terytorium znajdujące się w jego otoczeniu, które jest z nim funkcjonalnie powiązane poprzez relacje wynikające z przepływów ludzi, towarów i informacji (Hall 1974, Korcelli 1981, Śleszyński 2013). Definiowanie miejskiego obszaru funkcjonalnego w taki sposób wykorzystuje założenia koncepcji Halla (1974), którego należy uznać za prekursora w badaniach nad tymi obszarami. Tereny te wyróżniają się zróżnicowaną strukturą wewnętrzną zarówno pod względem społeczno-gospodarczym, jak i przestrzennym oraz funkcjonalnym, wykazując jednak istotny stopień podobieństw wewnętrznych i charakteryzując się dominującymi domknięciami relacji z głównym ośrodkiem miejskim. Obecnie w literaturze światowej istotną rolę w wyjaśnianiu terminu obszaru funkcjonalnego przypisuje się w szczególności występującym między ośrodkiem rdzeniowym a strefą sąsiadującą funkcjonalnym interakcjom gospodarczym oraz dojazdom do pracy i szkół (Karlsson, Olsson 2006). Również Sikora i Mulicek (2009) podkreślają, że obszary funkcjonalne opierają się na lokalnych rynkach pracy jako podstawowych mechanizmach integrujących terytorium poprzez powiązania między miejscami pracy i domu. Podobne podejście stosują Drobne i in. (2010) charakteryzujący miejski obszar funkcjonalny jako obszar zabudowany o dużej gęstości zaludnienia, w którym stała istotna grupa mieszkańców dojeżdża do pracy do ośrodka rdzeniowego. Halas i in. (2010) zwracają przy tym uwagę na fakt, że poza przemieszczaniem się ludności obszar ten może mieć jeden lub więcej rdzeni oraz wyróżnia się względnym domknięciem. Natomiast Heffner (2015) dodaje, że strefa oddziaływania głównego miasta ukształtowała się w procesie historycznego rozwoju. Zgodny z powyższymi koncepcjami jest również Śleszyński (2013, s. 176), który przyjmuje definicję miejskiego obszaru funkcjonalnego jako „spójnej pod względem przestrzennym strefy oddziaływania miasta”. Oznacza to, że miejski obszar funkcjonalny jako całość wyróżnia się z otoczenia, czyli strefy zewnętrznej, natomiast wewnątrz jednostki budujące strefę peryferyjną upodabniają się do ośrodka rdzeniowego. Autorzy, definiując miejskie obszary funkcjonalne, zwracają również uwagę na ich zróżnicowaną strukturę, co bezpośrednio przekłada się na różny sposób ich delimitacji. W badaniach mających na celu wyznaczenie zasięgów przestrzennych miejskich obszarów funkcjonalnych wykorzystuje się różnego rodzaju kryteria, za pomocą których identyfikuje się występujące między obszarem rdzeniowym a jego otoczeniem podobieństwa o charakterze społeczno-gospodarczym, morfologicznym oraz powiązania funkcjonalne. Kryteria społeczno-gospodarcze mają na celu identyfikację stanu i sytuacji na rynku pracy wynikającej z lokalizacji działalności człowieka w przestrzeni, np. w zakresie podobnego poziomu przedsiębiorczości czy udziału liczby osób pracujących w poszczególnych sektorach gospodarki, a także efektów mnożnikowych wynikających z powstawania i rozwoju działalności gospodarczych na danym obszarze (Domański i in. 2005, Wiedermann 2008,

Śleszyński 2013). Kryteria morfologiczne dotyczą struktury przestrzennej miejskiego obszaru funkcjonalnego, warunkowanej zróżnicowaniem demograficznym oraz pełnionymi przez główny ośrodek miejski funkcjami (np. gęstość zaludnienia, połączenie obszarów sieciami infrastruktury) (Komornicki 2003, Śleszyński 2013). Natomiast kryteria funkcjonalne opierają się na identyfikacji przepływów ludzi, towarów oraz informacji w granicach miejskiego obszaru funkcjonalnego, wynikających z charakteru relacji oraz skali oddziaływania głównego ośrodka rdzeniowego na jego otoczenie (Wilson 1974, Lowe, Moryadas 1975, Korcelli 1981, Komornicki i in. 2013). Podejścia w definiowaniu miejskich obszarów funkcjonalnych jednoznacznie wskazują, że w jego ramach występują podobieństwa o charakterze społeczno-gospodarczym oraz morfologicznym i powiązania funkcjonalne. Dodatkowo obszar ten cechuje istotna odrębność wobec otoczenia oraz spójność wewnętrzna, co wzmacnia sieci powiązań występujących w granicach jego terytorium.

Innym, stosowanym w literaturze światowej i polskiej, terminem jest **dzienny system miejski** (*daily urban system*), który został wprowadzony w badaniach przez Berry'ego (1973) na początku lat 70. XX w. Obszar ten definiowany jest jako centralne miasto wraz z najbliższym otoczeniem i wyróżnia się w przestrzeni znacznie wyższym odsetkiem pracujących mieszkańców (Berry 1973, Schmal 2003). Koncepcja ta zakłada identyfikację obszaru złożonego z głównego ośrodka miejskiego oraz bezpośrednio sąsiadujących terytoriów, między którymi występują relacje wynikające w szczególności z intensywności dojazdów do pracy (Berry 1973, Budzynowska, Węclawowicz 1984). Jednocześnie w literaturze wskazuje się na istotną rolę zamożności mieszkańców oraz stałego rozwoju środków transportu, stanowiących podstawowe czynniki przestrzennego rozrastania się dziennego systemu miejskiego (De Pater, Schmal 1982, za: Schmal 2003). Dojazdy do pracy, rozpatrywane w cyklu dobowym, stanowią w tej koncepcji główne kryterium wyznaczania zasięgu oddziaływania ośrodka rdzeniowego o charakterze funkcjonalnym. Ich uzupełnieniem natomiast są najczęściej kryteria społeczno-gospodarcze, które traktuje się jako dodatkowe, np. gęstość zaludnienia czy wskaźnik przyrostu liczby mieszkań w rdzeniu (Budzynowska, Węclawowicz 1984). W ten sposób identyfikuje się główny ośrodek miejski, stanowiący rdzeń dziennego systemu miejskiego oraz strefę jego oddziaływania, z której codzienne przejazdy do rdzenia występują na najwyższym poziomie. Należy zaznaczyć, że autorzy wykorzystujący tę koncepcję podkreślają dominujące i nadrzędne funkcje ośrodka rdzeniowego w ramach całego dziennego systemu miejskiego.

W koncepcji **miasta i strefy podmiejskiej** (*urban areas*), która oparta jest na badaniach Friedmanna (1965), wyodrębniano rdzeń tego obszaru oraz jego peryferie (strefa podmiejska) (Potrykowska 1985, Dziewoński 1987). Definiując ten obszar, autorzy skupiają się w szczególności na strefie podmiejskiej oraz jej relacji z miastem centralnym i określają ją jako „zorganizowaną część przestrzeni geograficznej, która przylega do terenów zainwestowania miasta centralnego” (Liszewski 1987, za: Słodczyk 2003, s. 184). Jednocześnie Straszewicz (1985) zaznacza, że strefę podmiejską należy łączyć z miastem centralnym i traktować ją jako jego bezpośrednie otoczenie. Zgodnie z prowadzonymi badaniami jako podstawowe

kryteria delimitacji tych obszarów przyjęto codzienne dojazdy do pracy zarówno w kierunku rdzenia, jak i na peryferie, co związane było ze stałym rozwojem infrastruktury na całym jego terytorium oraz poprawą dostępności transportowej ośrodka rdzeniowego. Tym samym, bazując na kryteriach funkcjonalnych w odróżnieniu od koncepcji dziennych systemów miejskich, punkt ciężkości przypisuje się rosnącej roli strefy peryferyjnej. Ponadto według Straszewicza strefa podmiejska pełni istotne funkcje (m.in. stanowi obszar zamieszkania dla osób pracujących i uczących się w mieście), niezbędne do rozwoju miasta. W efekcie część najważniejszych funkcji tradycyjnie pełnionych przez rdzeń w dziennym systemie miejskim jest w tej koncepcji przeniesiona do strefy podmiejskiej. Autorzy podkreślają jednocześnie, że rozwój strefy peryferyjnej jest czynnikiem determinującym stały wzrost zasięgu przestrzennego całego obszaru. W konsekwencji miasto i strefa podmiejska są większe od dziennego systemu miejskiego, zarówno pod względem liczby ludności, jak i zasięgu przestrzennego.

Koncepcja **aglomeracji miejskiej** (*agglomeration*) identyfikuje obszary wyróżniające się w szczególności wysokim stopniem zurbanizowania. Oparta jest na badaniach prowadzonych przez Dziewońskiego i Kosińskiego (1964) w ramach szeroko ujmowanych studiów miejskich (Dziewoński i Korcelli 1981, Rykiel 1997, Martin i Sunley 2003, Czyż 2009). Zgodnie z definicją Korcellego i in. (1992, s. 29) „aglomerację stanowią zbiory jednostek osadniczych o dominującej funkcji pozarolniczej i silnych związkach funkcjonalnych i przestrzennych z obszarem węzłowym. Związki te zmuszają do spojrzenia na aglomeracje jako na systemy o wysokim stopniu zintegrowania”. Należy podkreślić, że w literaturze wskazuje się na istotną rolę funkcjonalnych powiązań występujących w granicach aglomeracji, w szczególności w zakresie „relacji pomiędzy układami miejsc zamieszkania, pracy, nauki, usług, kontaktów społecznych i rekreacji” (Korcelli 1976, s. 591). W przypadku wyznaczania aglomeracji miejskich, pomimo podkreślania istotnej roli powiązań funkcjonalnych, do najważniejszych kryteriów zaliczyć należy gęstość zaludnienia (koncentracja ludności wokół ośrodka rdzeniowego), co stanowiło kryterium o charakterze morfologicznym. W polskiej literaturze przedmiotu wyznaczanie tych jednostek związane jest w szczególności z intensywnym wzrostem liczby ludności i podmiotów prowadzących działalność w sektorze przemysłu i usług, które skoncentrowane są w głównej mierze w ośrodku rdzeniowym. W tak przyjętym układzie w ramach aglomeracji rdzeń tego obszaru ma wyższość nad strefą peryferyjną, pełniąc rolę tzw. węzła obszaru. Dlatego głównymi kryteriami wyznaczania aglomeracji są wskaźniki demograficzne, obrazujące proces urbanizacji w strukturze osadniczej i koncentracji ludności i gospodarki w rdzeniu, np. gęstość zaludnienia, liczba przedsiębiorstw na 1000 mieszkańców. Takie podejście jednoznacznie wskazuje na delimitowanie aglomeracji w oparciu o kryteria społeczno-gospodarcze i morfologiczne. Należy podkreślić, że w wyniku zastosowanych kryteriów aglomeracja charakteryzuje się jeszcze większą liczbą ludności i jeszcze większym zasięgiem przestrzennym niż codzienne systemy miejskie oraz miasto i strefa podmiejska.

Rozwinięciem dla aglomeracji jest koncepcja **obszaru metropolitalnego** (*metropolitan areas*), w której główną rolę odgrywa rdzeniowy ośrodek miejski,

a pierwszym badaczem, który wprowadził ten termin, jest Bogue (1949). „Obszar metropolitalny tworzy miasto główne, nazywane ośrodkiem metropolitalnym lub metropolią, oraz zbiór jednostek osadniczych silnie z nim zintegrowanych funkcjonalnie i przestrzennie. Stanowi on układ powiązań opartych na przepływach ludzi, dóbr, kapitału, informacji i jest obszarem dyfuzji zjawisk społecznych i gospodarczych” (Czyż 2009, s. 450). Ponadto, wyjaśniając termin obszaru metropolitalnego, autorzy badań podkreślają, że główny ośrodek miejski pełni zróżnicowane funkcje wyższego rzędu o charakterze metropolitalnym (Maik 2003, Taylor 2007, Liu i in. 2010). W koncepcji tej istotną rolę przypisuje się powiązaniom funkcjonalnym między rdzeniem (metropolią) a pozostałymi jednostkami wchodzącymi w skład tego obszaru. W odróżnieniu od aglomeracji obszar metropolitalny jest zdecydowanie większy pod względem zajmowanej powierzchni oraz charakteryzuje się wyższym potencjałem ludnościowym. Wyróżnikiem obszaru metropolitalnego jest fakt, że jego rdzeń (metropolia) bierze udział w sieci powiązań krajowych i międzynarodowych z pozostałymi jednostkami tego i wyższego rzędu. Jak twierdzi Jałowicki (1999), metropolie stanowią węzły globalnej sieci przepływów, odgrywając istotną rolę w rozwoju konkurencyjności całego kraju. Korcelli-Olejniczak (2004, s. 36) podkreśla dodatkowo, że „metropolia rozwija (lub powinna rozwijać) funkcje o zasięgu głównie ponadkrajowym, lub że pełnienie tych funkcji odróżnia ją od nie-metropolii, czyli miasta o znaczeniu lokalnym, regionalnym lub najwyżej krajowym”. W związku z tym zdecydowana większość badaczy zauważa, że pełnienie funkcji o znaczeniu ponadkrajowym przez rdzeń metropolii stanowi podstawowe kryterium wyznaczania obszarów metropolitalnych. Innym, ważnym czynnikiem wydzielenia tych obszarów jest wysoki udział osób pracujących w sektorze usług, w szczególności w usługach wyższego rzędu, co stanowi kryterium społeczno-gospodarcze. Ze względu na nadrzędność hierarchiczną obszar metropolitalny traktowany jest również jako miasto-region lub utożsamiany z funkcjonalnym regionem miejskim (Korcelli 1976).

Podsumowując powyższy przegląd, należy podkreślić, że stosowanie w literaturze przedmiotu zróżnicowanej terminologii w badaniach nad terenami, w granicach których identyfikuje się występowanie relacji między ośrodkiem centralnym a strefą jego oddziaływania, nie powoduje większych różnic w definiowaniu tych terminów. Aspektem różnicującym definicje jest różne akcentowanie roli miasta jako ośrodka centralnego oraz strefy jego oddziaływania. W zależności od zastosowanego terminu w niektórych koncepcjach podstawową rolę w funkcjonowaniu całego obszaru przypisuje się głównemu ośrodkowi miejskiemu (koncepcje dziennych systemów miejskich, aglomeracji i obszarów metropolitalnych). Podkreśla się, że rdzeń tych obszarów stanowi główny ośrodek wzrostu, który oddziałuje na otoczenie, determinując poziom jego rozwoju. W pozostałych koncepcjach (funkcjonalnego obszaru miejskiego oraz miasta i strefy podmiejskiej) przedmiotem większego zainteresowania jest strefa oddziaływania. Szczególnie istotna jest strefa podmiejska, traktowana jako teren, który wpływa na poziom rozwoju miasta centralnego. Należy jednak podkreślić, że w wyznaczanych obszarach nadal bardzo ważną rolę odgrywał ośrodek rdzeniowy, będąc istotnym elementem, bez którego niemożliwe byłoby sprawne funkcjonowanie tych obszarów.

Tabela 3. Główne kryteria wykorzystywane w delimitacji obszarów

Termin	Zastosowane kryteria delimitacji		
	społeczno-gospodarcze	morfologiczne	funkcjonalne
Funkcjonalny obszar (region) miejski	×	×	×
Dzienny system miejski			×
Miasto i strefa podmiejska			×
Aglomeracja	×	×	
Obszar metropolitalny	×	×	×

Źródło: opracowanie własne.

Drugim aspektem różnicującym scharakteryzowane powyżej podejścia są kryteria delimitacji (patrz tab. 3). Warto zaznaczyć, że zaledwie w dwóch koncepcjach (funkcjonalnych obszarów miejskich i obszarów metropolitalnych) wykorzystywane są kryteria zarówno społeczno-gospodarcze, morfologiczne, jak i funkcjonalne. Ostatnie, bazujące na występowaniu relacji, charakteryzuje się jednakże różnym zasięgiem przestrzennym i zakresem merytorycznym. W przypadku funkcyjnalnych obszarów miejskich zwracano uwagę na powiązania funkcjonalne o charakterze lokalnym oraz regionalnym między ośrodkiem rdzeniowym a jego strefą oddziaływania. W odniesieniu do obszarów metropolitalnych, jak wspomniano, wyznacza się w literaturze przedmiotu wyłącznie takie, w których rdzeń ma funkcje o charakterze co najmniej ponadkrajowym, co stanowi podstawowe kryterium odróżniające te obszary. Koncepcje dziennego systemu miejskiego oraz miasta i strefy podmiejskiej zostały oparte na jednym kryterium funkcjonalnym, dotyczącym codziennych dojazdów do pracy. W badaniach, w których stosowano również inne kryteria w delimitacjach tych obszarów, miały one charakter dodatkowy, często bez wpływu na zasięg granic obszaru. W koncepcji aglomeracji natomiast do wyznaczania tych obszarów wykorzystuje się głównie kryteria społeczno-gospodarcze i morfologiczne, a w szczególności charakteryzujące sytuację ludnościową. Pomimo podkreślania roli powiązań funkcjonalnych i relacji zachodzących między ośrodkiem a jego strefą oddziaływania, nie stosuje się w zasadzie kryteriów funkcjonalnych.

Rola miejskich obszarów funkcjonalnych w rozwoju regionalnym

Rozwój społeczno-gospodarczy w aspekcie przestrzennym należy rozpatrywać w różnych skalach. Jedną z nich jest skala regionalna i związane z nią pojęcie rozwoju regionalnego. Jak podkreślają m.in. Chojnicki i Czyż (2005), rozwój regionalny traktowany jest jako zmiany społeczno-gospodarcze zachodzące w granicach danego regionu. Podkreślić należy, że integralnymi częściami procesów rozwoju są zarówno endogeniczny potencjał regionu, jak i przepływy ludzi, informacji oraz towarów. Przepływy te odbywają się ze wzmocnioną intensywnością

wewnątrz obszaru charakteryzującego się jednorodnością (miejskiego obszaru funkcjonalnego), a z mniejszą w stosunku do obszarów niewchodzących w jego skład, będących dla niego otoczeniem zewnętrznym. Na tej podstawie należy zaznaczyć, że rozwój regionalny nie ogranicza się wyłącznie do granic danego obszaru funkcjonalnego, lecz również wykracza poza nie, obejmując większy układ. Z drugiej strony, pomimo zachodzących procesów rozwoju oraz ciągle zmieniających się granic, w literaturze przedmiotu stale podkreśla się odrębność pierwotnego obszaru pod względem administracyjnym, politycznym, społecznym czy kulturowym (por. Pike i in. 2007). Powyższe uzasadnia rozpatrywanie zmian w sferze społecznej i gospodarczej danego regionu, stąd pojęcie rozwoju regionalnego należy rozumieć jako proces zmian o charakterze społeczno-gospodarczym, które zachodzą w obrębie systemu społecznego na danym terytorium.

Rozwój ujmowany w różnych skalach przestrzennych i jego zróżnicowanie w przestrzeni wyjaśniane jest w literaturze przedmiotu za pomocą teorii rozwoju. Każda z tych teorii charakteryzuje uwarunkowania i prawidłowości wpływające na powstawanie różnic, np. między regionami w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Warto podkreślić, że w poszczególnych teoriach rozwoju regionalnego autorzy wskazują zróżnicowany zestaw przyczyn powstawania różnic międzyregionalnych w rozwoju, a także odmienne sugestie w zakresie działań mających na celu ich zniwelowanie (por. Gorzelak 1989). Jednocześnie różny jest sposób prognozowania dalszego charakteru i tempa zmian zachodzących w ramach danego obszaru. Prezentowane i charakteryzowane w wielu opracowaniach i artykułach systematyzacje teorii rozwoju umożliwiają dokonanie ich podziału, ze względu na podejście do problemu zróżnicowań rozwojowych zachodzących w przestrzeni (patrz tab. 4). Należy wyróżnić dwa rodzaje teorii wyjaśniających procesy rozwojowe, zachodzące w różnych skalach przestrzennych: teorie rozwoju o charakterze równomiernym oraz teorie rozwoju o charakterze nierównomiernym. Pierwsze z nich, do których zaliczyć należy koncepcje neoliberalne i neokeynesowskie, wywodzą się z tradycyjnej ekonomii. Autorzy koncepcji neoliberalnych uznają minimalizację interwencjonizmu i traktują wolny rynek jako optymalny mechanizm regulacyjny. Ich głównym założeniem jest dążenie do osiągnięcia wyrównanego stanu gospodarki, traktowanego jako naturalny stan rzeczy, wynikający z cech rozwoju społeczno-gospodarczego. W teoriach tych zróżnicowanie traktowane jest jako zakłócenie procesów rozwoju. Neokeynesowskie koncepcje traktują natomiast interwencjonizm jako niezbędny i najistotniejszy mechanizm regulacyjny, optymalizujący rozwój regionalny. Z drugiej strony występują teorie rozwoju o charakterze nierównomiernym, które wyjaśniają zróżnicowanie międzyregionalne jako nieunikniony efekt zachodzących zmian w sferze społecznej i gospodarczej w danym regionie (por. Gorzelak 1989, Chądzyński i in. 2007, Churski 2008, 2011). Autorzy tych koncepcji zakładają, że zróżnicowanie w poziomie rozwoju gospodarki jest siłą sprawczą rozwoju, dopuszczając oddziaływanie w wymiarze sektorowym i przestrzennym. Ponadto w modelach rozwoju nierównomiernego uznaje się interwencjonizm za niezbędne działanie dla optymalizacji procesów rozwojowych, przy jednoczesnym wykorzystaniu zasobów endogenicznych danego regionu.

Tabela 4. Klasyfikacja głównych teorii i koncepcji rozwoju

Charakter rozwoju	Praca	Teoria
Rozwój równomierny	A. Smith (1776)	Klasyczny model rozwoju
	D. Ricardo (1817)	Teoria korzyści komparatywnych
	J.M. Keynes (1936)	Keynesowski model rozwoju
	P. Samuelson (1955)	Wielka synteza neoklasyczna
	R.M. Solow (1956)	Neoklasyczny model wzrostu
	G.H. Borts, J.L. Stein (1964)	Neoklasyczny model wzrostu regionalnego
	H.W. Richardsson (1973)	Model rozwoju egzogenicznego
Rozwój nierównomierny	F. Perroux (1955)	Model biegunów wzrostu
	G. Myrdal (1957)	Model kumulatywnej przyczynowości
	A.O. Hirschmann (1958)	Teoria polaryzacji (geograficzne centra wzrostu)
	J. Boudeville (1964 1972)	Teoria regionu spolaryzowanego
	J.R. Lasuen (1969 1970 1973)	Teoria spolaryzowanego rozwoju
	J. Friedmann (1973)	Model rdzenia i peryferii
	P. Romer (1986), R.E. Lucas (1988)	Teoria wzrostu endogenicznego
	P. Krugman (1991), P. Krugman, A. Venables (1995), M. Fujita, P. Krugman, A. Venables (1999)	Nowa geografia ekonomiczna

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Gorzelak (1989), Grzeszczak (1999), Grosse (2002), Churski (2008).

Teorie rozwoju regionalnego o charakterze równomiernym opierają się w głównej mierze na klasycznym modelu rozwoju, w którym podkreśla się rolę oddziaływania klasycznych czynników produkcji (por. Strzelecki 2008). Za prekursora i twórcę pierwszej teorii o tym charakterze uznaje się Smitha (1954), który uważał, że wyrównywanie różnic między regionami możliwe jest w wyniku przemieszczania się czynników produkcji między regionami oraz stałych zysków z produkcji tych samych dóbr. Główny wpływ na ich mobilność ma rynek pracy, a w szczególności cena, stanowiąca główną determinantę lokalizacji czynników produkcji w miejscach, gdzie osiągną one największą skuteczność. Konsekwencją tych działań jest doprowadzenie do równomiernego rozmieszczenia i wykorzystania w możliwie efektywny sposób wszystkich czynników produkcji, a tym samym do zbilansowania podaży i popytu na pracę. W efekcie możliwe jest niwelowanie różnic w rozwoju między regionami. Koncepcja ta stanowi fundament założeń wszystkich pozostałych teorii tego nurtu. Drugą grupę teorii rozwoju regionalnego o charakterze równomiernym określa się w literaturze jako neokeynesowskie, których podstawą jest keynesowski model rozwoju. Autor, formułując ten model, przyjął, że wzrost gospodarczy warunkowany jest liczbą i lokalizacją inwestycji, które stanowią jego podstawowy czynnik (por. Chądryński i in. 2007). W tak przyjętej koncepcji większą uwagę Keynes zwrócił na popytową stronę rynku, podkreślając jednocześnie, że stan równowagi w gospodarce jest możliwy do osiągnięcia przy niepełnym wykorzystaniu wszystkich czynników produkcji. Alternatywą dla koncepcji Keynesa są neoklasyczne modele wzrostu Solowa, a także

Bortsa i Steina, w których przyjmuje się, że wzrost możliwy jest w wyniku zwiększenia płynności kapitału i siły roboczej poprzez ograniczenie interwencjonizmu państwa. Inną koncepcją jest teoria bazy ekonomicznej autorstwa Northa, w której podstawową rolę odgrywa działalność eksportowa jako główny czynnik stymulujący rozwój konkretnego regionu. Teoria ta zakłada, że poprzez wytwarzanie dóbr i usług na obszarze regionu oraz zbudowanie na nie zewnętrznego popytu możliwy będzie rozwój pokrewnych sektorów i rynków usług, co w konsekwencji doprowadzi do wzrostu gospodarczego. W celu osiągnięcia takiego schematu działania, zgodnie z teorią bazy ekonomicznej, najważniejszym zadaniem władz publicznych jest przyciągnięcie inwestorów do regionu, których towary mogłyby być eksportowane. Takie działania ze strony władz umożliwiają wyodrębnienie podstawowej branży, stanowiącej silną stronę gospodarki regionalnej i określenie jej jako głównej specjalizacji regionu (por. Grosse 2002). Przy takich założeniach największym zagrożeniem dla rozwoju całego regionu wynikającym z omawianej teorii może być upadek danej branży oraz utrata głównej specjalizacji, będącej podstawowym czynnikiem rozwoju. Podejściem łączącym teorie neoliberalne z teorią keynesizmu było opracowanie w latach 50. XX w. tzw. wielkiej neoklasycznej syntezy Samuelsona. Autor tej syntezy dokonał próby połączenia teorii zagregowanego popytu i dochodu (makroekonomia Keynesa) z głównymi twierdzeniami neoklasycznej ekonomii (zwłaszcza teorii produkcji). W konsekwencji Samuelson opracował model polityki ekonomicznej, który ostatecznie odnosił się w głównej mierze do interwencjonizmu państwa, a w szczególności do form i zakresu jego ingerencji w gospodarkę (por. Romanow 1989, Fiedor 2010). W ten sposób autor określił zasady funkcjonowania gospodarki mieszanej, opartej na bezstronnej kontroli państwa i jego ograniczonej bezpośredniej ingerencji, dominującej współcześnie w systemach gospodarczych większości państw.

W zakresie teorii rozwoju regionalnego o charakterze nierównomiernym wyróżnia się te koncepcje, które zakładają odejście od ujęcia sektorowego na rzecz ujęcia przestrzennego i wyjaśniają polaryzację w przestrzeni jako podstawową prawidłowość procesu rozwoju (por. Churski 2014). Autorzy wskazują, że powstawanie różnic międzyregionalnych jest efektem siły sprawczej rozwoju oraz heterogeniczności przestrzeni (por. Chądzyński i in. 2007). W prowadzonych w literaturze naukowej analizach teorii rozwoju nierównomiernego uwzględnia się dwa sposoby stymulowania procesów rozwojowych w regionach: „odgórny” oraz „oddolny”. Pierwszy podkreśla znaczenie władz krajowych i samorządowych jako inicjatorów działań mających prowadzić do rozwoju wynikającego z egzogenicznych uwarunkowań. Drugi główną rolę w procesach rozwoju przypisuje czynnikom wewnętrznym, zakładając konieczność domknięcia danego układu terytorialnego i wykorzystywanie jego zasobów do stymulowania rozwoju (por. Friedmann 1973, Gorzelak 1989, Kuder 2014). W wymiarze teorii rozwoju regionalnego o charakterze nierównomiernym należy wyróżnić dwie, które traktowane są w literaturze przedmiotu jako podstawowe: teorię biegunów wzrostu F. Perroux oraz koncepcję rdzenia i peryferii opracowaną przez J. Friedmanna. Koncepcja biegunów wzrostu zaproponowana przez F. Perroux stanowi fundament dla współczesnych teorii wyjaśniających zachodzące procesy rozwojowe w sposób spolaryzowany

(por. Grzeszczak 1978, 2007, Churski 2014). Teoria francuskiego ekonomisty była rozwijana oraz modyfikowana m.in. przez J.R. Boudeville'a (koncepcja regionu spolaryzowanego), J.R. Lasuena (teoria spolaryzowanego rozwoju) oraz J. Paelincka (teoria wzrostu spolaryzowanego) i stanowiła odpowiedź na niezadowolone z wówczas istniejących teorii klasycznych i neoklasycznych. Podstawowe założenie teorii biegunów wzrostu przyjmuje, że motorem napędzającym wzrost są poszczególne jednostki gospodarki, które pociągają za sobą rozwój innych jednostek działających w ramach dynamicznie rozwijającej się dziedziny. Wobec tego koncepcja ta odzwierciedla fakt, że koncentracja rozwoju odbywa się w jednostkach stanowiących tzw. bieguny wzrostu, wiązanych najczęściej z działalnością przemysłową (por. Grzeszczak 1999). Koncentracja ta wynika w głównej mierze z lokalizacji przedsiębiorstw najbardziej rozwiniętych branż i sektorów, charakteryzujących się wysoką konkurencyjnością, również w skali międzynarodowej (por. Grosse 2002). W konsekwencji obszary te stanowią najważniejsze ośrodki regionalne, skupiające na swoim terytorium m.in. miejsca pracy oraz dominujące nad pozostałymi miastami nazywanymi ich satelitami oraz otoczeniem (strefą peryferyjną). J.R. Boudeville, modyfikując tę koncepcję, podkreślił istotę występowania relacji funkcjonalnych kształtujących się między biegunem wzrostu a jego strefą wpływu i determinujących funkcjonowanie regionu oraz proces jego rozwoju (por. Dominiak, Churski 2012). Za drugą koncepcję, której założenia są podstawą dla formułowanych teorii rozwoju regionalnego, uważa się model rdzenia i peryferii, który został opracowany w latach 70. XX w. przez J. Friedmanna. Model ten oraz pozostałe koncepcje bazujące na teorii Friedmanna zakładają rozwój regionu poprzez wykorzystanie jego endogenicznych czynników, w tym również o charakterze niematerialnym. W ten sposób podkreśla się rolę zasobów własnych regionu, których odpowiednie wykorzystanie prowadzi do dominacji rdzenia obszaru nad obszarem go otaczającym (peryferiami). Jest to możliwe dzięki koncentracji działalności wytwórczej i usługowej w najsilniej rozwiniętych miastach oraz uzależnieniu obszarów otaczających od centrum wzrostu w sferze gospodarczej, politycznej i kulturowej (por. Grosse 2002). Rozwinięciem dla tych koncepcji jest teoria polaryzacji A. Hirschmanna, który podkreślił rolę innych czynników mających wpływ na rozwój regionu. Zaznaczył, że stały rozwój ośrodka stanowiącego geograficzne centrum wzrostu prowadzi do coraz większego jego oddziaływania na otoczenie, stąd istotnym działaniem, które powinno być podejmowane przez władze publiczne, jest budowanie sprzyjających warunków do rozprzestrzeniania się procesów rozwojowych. Równie istotną rolę rozprzestrzeniania się procesów wzrostu z centralnych jednostek na ich otoczenie podkreślił w modelu kumulatywnej przyczynowości G. Myrdal. Teoria ta zakłada stale pogłębiające się różnice w rozwoju między biegunami wzrostu a ich otoczeniem, co wprost wynika z absorbowania z otoczenia i kumulowania się w regionalnych biegunach wzrostu czynników pozytywnie wpływających na rozwój. Efekt ten nazywany jest w literaturze procesem „wymywania” (por. m.in. Gorzelak 1999, Chądzyński i in. 2007, Churski 2008, 2011). Z drugiej jednak strony w tym samym czasie następują sprzężenia zwrotne powodujące efekt rozprzestrzeniania się czynników z biegunów wzrostu na ich otoczenie, co w konsekwencji prowadzi do rozwoju gospodarczego całego obszaru

(por. Chądzyński i in. 2007, Dominiak, Churski 2012). Należy jednak podkreślić, że efekty drugiego z tych procesów (rozprzestrzenianie się) są słabsze od efektów „wymywania”. Akumulowanie czynników rozwoju na obszarach wzrostu jako przyczyna zróżnicowania regionalnego podkreślane jest również przez P. Romera i R.E. Lucasa, którzy opracowali teorię rozwoju endogenicznego. Autorzy wskazują, że nierównomierność rozwoju w przestrzeni wynika z różnic w poziomie akumulacji czynników oraz stopnia postępu technologicznego. Za podstawowe czynniki determinujące te procesy autorzy uznali kapitał ludzki oraz poziom rozwoju przedsiębiorstw w zakresie technologii i *know-how*. Zgodnie z założeniami tej koncepcji wyrównywanie różnic w poziomie rozwoju między obszarami jest możliwe w wyniku przepływów osób, kapitału i informacji.

W teoriach rozwoju regionalnego swoje odzwierciedlenie znajduje również koncepcja miejskich obszarów funkcjonalnych. Przeprowadzona powyżej systematyzacja teorii rozwoju regionalnego pozwala dokonać oceny *ex ante* pod kątem ich podstaw i założeń oraz możliwości adaptacji i uwzględniania w nich koncepcji miejskich obszarów funkcjonalnych. Należy podkreślić, że specyfika i charakter funkcjonowania miejskiego obszaru funkcjonalnego wydają się bliższe koncepcjom i teoriom rozwoju regionalnego o charakterze nierównomiernym. Podstawowym uzasadnieniem tego jest fakt, że w pierwszej grupie teorii przestrzeni ma charakter homogeniczny, a wzrost uniezależnia się od specyfiki lokalnych warunkowań. Koncepcje te wyjaśniają różnicowanie jednorodnej przestrzeni oraz prawidłowości i procesy rozwoju występujące w gospodarce jako całości, zwracając przy tym uwagę na procesy makroekonomiczne, zachodzące w skali globalnej. Teorie rozwoju regionalnego o charakterze nierównomiernym uwzględniają natomiast przestrzeń heterogeniczną, „...której różne części są wzajemnie komplementarne i utrzymują ze sobą, a zwłaszcza z biegunem dominującym, większą wymianę niż z tego samego rzędu biegunami regionów sąsiednich. Jest to więc miejsce wymiany dóbr, usług i informacji, której wewnętrzna intensywność jest w każdym punkcie większa od intensywności zewnętrznej” (Boudeville 1978, s. 53, za: Grzeszczak 1999). Jednocześnie w literaturze, poddając analizom teorii rozwoju regionalnego, coraz częściej podkreśla się malejącą rolę klasycznych teorii wyjaśniających rozwój jako procesy zachodzące w sposób równomierny (por. Pastuszka 2009, Dyjach 2013). Jest to związane z ciągle pogłębiającym się podziałem na obszary wysoko rozwinięte i bogate oraz słabo rozwinięte i niezamożne, wobec których podejmuje się działania dążące do rozwiązywania problemów gospodarczych. Bez tych działań, stanowiących interwencję państwa, dywergencja między tymi obszarami będzie się nasilała.

W związku z powyższym przedmiotowa analiza została przeprowadzona z uwzględnieniem wyłącznie teorii rozwoju regionalnego o charakterze nierównomiernym. Określenia miejsca miejskich obszarów funkcjonalnych w teoriach i koncepcjach rozwoju regionalnego dokonano w niniejszej pracy, poddając analizie trzy rodzaje relacji:

1. Rolę miejskich obszarów funkcjonalnych lub jego odpowiedników w rozwoju regionalnym.
2. Rolę oddziaływania ośrodków miejskich na ich bliższe i dalsze otoczenie.

3. Rolę strefy peryferyjnej miejskiego obszaru funkcjonalnego.

Należy podkreślić, że analizowane koncepcje rozwoju regionalnego nie odnoszą się bezpośrednio do koncepcji miejskich obszarów funkcjonalnych, jednakże ich założenia oraz oparte na nich interpretacje są możliwe do wykorzystania w celu odpowiedzi na postawione problemy. W poniższej analizie, przeprowadzonej z uwzględnieniem skali regionalnej oraz wewnątrz obszaru funkcjonalnego, szczególną uwagę zwraca się na teorie rozwoju charakteryzujące się największym poziomem zgodności z koncepcją miejskich obszarów funkcjonalnych, biorąc pod uwagę ich założenia oraz sposób interpretacji.

Koncepcja miejskiego obszaru funkcjonalnego, a także specyfika jego funkcjonowania jako domkniętego układu terytorialnego znajduje odzwierciedlenie w analizowanych teoriach rozwoju regionalnego. Jedną z nich jest koncepcja Friedmanna, który w opracowanym modelu analizuje system regionalny składający się z dwóch rodzajów regionów: rdzeniowych i peryferyjnych. Taki system zakłada możliwość rozwoju peryferii, który uzależniony jest jednak od centrum, mającego ze względu na posiadany potencjał większy wpływ na zmiany zachodzące w ramach całego systemu. Autor nie traktuje regionu rdzeniowego jako jednego ośrodka miejskiego, lecz jako region składający się z węzła i otaczającego go bezpośrednio obszaru, który charakteryzuje się wewnętrzną jednolitością. Tak pojmowany region rdzeniowy utożsamiać można z miejskim obszarem funkcjonalnym, który wyróżnia się z otoczenia dobrym wyposażeniem w środki transportu, importem kapitału ludzkiego z regionu peryferyjnego czy tworzeniem nowych technologii. Podobna do wyżej omawianej koncepcji jest teoria polaryzacji Hirschmana, traktującego region centralny jako tzw. geograficzne centrum wzrostu (por. Dyjach 2013). Teoria opracowana przez amerykańskiego ekonomistę zakładała jednak, że wzrost gospodarczy zapoczątkowany jest w głównym ośrodku stanowiącym centrum wzrostu, z którego następuje proces dyfuzji na sąsiednie obszary. Proces ten zazwyczaj ma swój początek w skoncentrowanych przedsiębiorstwach zlokalizowanych w centrum wzrostu, a następnie obejmuje coraz większe terytorium (por. Zajdel 2011, Dyjach 2013). Hirschman uważał jednocześnie, że rozwój równomierny w praktyce jest właściwie niemożliwy do osiągnięcia, mimo ciągłego rozprzestrzeniania się procesów rozwojowych z regionów centralnych na jego otoczenie. Inną teorią zakładającą rozwój nierównomierny jest koncepcja biegunów wzrostu, w której podkreśla się znaczenie innowacyjnej i szybko rozwijającej się działalności gospodarczej. Przedsiębiorstwa wyróżniające się tymi cechami stanowią w teorii Perroux bieguny wzrostu, które generują impulsy rozwojowe i przyczyniają się do ich rozprzestrzeniania do otoczenia gospodarczego budowanego przez inne firmy. Podkreślali to również Boudeville i Lasuen, reinterpretując w ujęciu przestrzennym teorię biegunów wzrostu i wskazując, że proces dyfuzji rozwoju generowany przez największe przedsiębiorstwa zapoczątkowany jest w dużych ośrodkach miejskich, np. aglomeracjach czy metropoliach (por. Lasuen 1973, Grzeszczak 1999, Korenik i in. 2004). W odniesieniu do regionu główny ośrodek miejski zyskuje zdolność do szybszego rozwoju, co w konsekwencji prowadzi do pogłębiania się różnicowania pod względem poziomu rozwoju regionalnego zarówno w odniesieniu do bezpośrednio otaczającego go obszaru, jak i zewnętrznej strefy

peryferyjnej. Zgodnie z koncepcją biegunów wzrostu proces dywergencji stale się nasila na skutek wzajemnego oddziaływania i kumulowania się procesów rozwojowych. W efekcie regiony bogatsze charakteryzuje bardzo szybki rozwój, natomiast regiony słabo rozwinięte ulegają stagnacji. Jednocześnie jest to spójne z teorią Myrdala, który określił ten proces jako mechanizm błędnego koła. Zgodnie z jego modelem kumulatywnej przyczynowości proces ten jest nieodwracalny bez interwencji państwa i aktywności władz w zakresie działań wspomagających obszary słabo rozwinięte. Należy podkreślić, że rola odpowiedników miejskich obszarów funkcjonalnych znajduje odzwierciedlenie w teoriach rozwoju regionalnego o charakterze nierównomiernym, a w szczególności w teoriach rozwoju „oddolnego”. Teorie te kładą nacisk na wykorzystanie potencjału endogenicznego regionu, tj. jego zasobów oraz cech, co ma prowadzić do rozwoju, a w dalszej kolejności do jego rozprzestrzeniania się na obszary sąsiadujące.

W ramach miejskiego obszaru funkcjonalnego analizuje się również oddziaływanie głównego ośrodka miejskiego na jego otoczenie, co opisywane jest w teoriach rozwoju regionalnego. W odniesieniu do teorii biegunów wzrostu F. Perroux podkreśla się, że lokalizacja działalności mających wysoki poziom konkurencyjności determinuje poziom rozwoju regionów, z których dominują największe ośrodki miejskie stanowiące rdzenie obszarów. W ten sposób największe ośrodki zyskują przewagę nad obszarami peryferyjnymi, które stają się zależne od głównych ośrodków poprzez determinowanie charakteru polityki rozwojowej, np. w zakresie przemysłu czy handlu. W takim układzie terytorialnym efekty mnożnikowe powstające w gospodarce koncentrują się w centralnych ośrodkach miejskich, wobec czego polaryzację procesów rozwoju traktuje się jako naturalną cechę. Autor tej koncepcji nawiązuje do istotności rozwijania infrastruktury transportowej, która stanowi podstawowe połączenie między obszarem rdzeniowym a jego otoczeniem i jednocześnie jest najważniejszym czynnikiem wpływającym na rozprzestrzenianie się procesów rozwojowych z tzw. „bieguna wzrostu” (por. Malizia, Feser 1999, Grosse 2002). W ten sposób Perroux, a później Boudeville i Lasuen nawiązali do tego, że oddziaływanie ośrodka miejskiego na bliższe lub dalsze otoczenie odbywa się w głównej mierze w sposób liniowy, w oparciu o infrastrukturę oraz sieci, dzięki którym prędkość przepływu osób, towarów i informacji stale wzrasta. Zwracali na to uwagę również Zajdel (2011) i Dyjach (2013), analizując teorie Myrdala oraz Hirschmanna, którzy podkreślali, że procesy rozwojowe rozprzestrzeniają się wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych pod warunkiem, że są one zdolne do tworzenia efektów związanych z uzależnianiem od nich otoczenia. Należy jednak zaznaczyć, że rozprzestrzenianie się procesów rozwojowych w największym stopniu możliwe jest na tych obszarach regionu, przez które przechodzą ciągi komunikacyjne. Natomiast pozostałe tereny, ze względu na brak lub niedobór infrastruktury, są omijane przez te procesy. Również w koncepcji rdzenia i peryferii podkreśla się istotną rolę głównego ośrodka miejskiego w procesie rozwoju regionalnego, który z jednej strony dominuje nad strefą peryferyjną w głównej mierze ze względu na dużą zdolność najbardziej konkurencyjnych przedsiębiorstw do wchłaniania czynników rozwoju z otoczenia. W szczególności jest to związane z absorbowaniem siły roboczej

wynikającego z koncentracji przedsiębiorstw w ośrodku rdzeniowym. Z drugiej jednak strony rozwój strefy peryferyjnej odbywa się poprzez oddziaływanie rdzeniowego ośrodka miejskiego, pozostając w całkowitej od niego zależności.

Teoretyczne koncepcje rozwoju o charakterze nierównomiernym uwzględniają również rolę strefy peryferyjnej, co nawiązuje do koncepcji miejskiego obszaru funkcjonalnego. Zgodnie z modelem Friedmanna (1973) rdzeniowe ośrodki miejskie charakteryzuje kumulowanie w nich wzrostu gospodarczego i rozwoju, których poziom nie jest możliwy do osiągnięcia przez strefę peryferyjną. Ośrodki rdzeniowe mają większą zdolność do stwarzania przyjaznego klimatu inwestycyjnego wynikającego z efektów koncentracji i urbanizacji czy stymulowania rozwoju nowych technologii. Friedmann w swojej koncepcji wskazuje jednak na model związany z 4-fazową sekwencją rozwoju gospodarki, w której peryferie w każdej kolejnej fazie zyskują szanse na włączenie do obszaru centralnego poprzez wykorzystywanie sprzyjających ku temu warunków. Możliwość ta nie zawsze jednak jest wykorzystywana przez wszystkie obszary, co skłania do identyfikacji czynników wpływających na ten fakt. W ten sposób autor podkreśla jednoznacznie, że strefa peryferyjna przy sprzyjających warunkach zewnętrznych posiada zdolność do rozwoju, lecz nie zawsze ją wykorzystując. Jednocześnie Friedmann dokonał podziału peryferii ze względu na sytuację społeczno-gospodarczą, wyróżniając peryferie wstępujące i zstępujące. Pierwsze z nich charakteryzują się zróżnicowanym poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego i mają zdolność do rozwoju, stąd określił je jako peryferie wstępujące. Drugie z nich – peryferie zstępujące – charakteryzują się stałym spadkiem liczby ludności oraz recesją gospodarczą, co w efekcie ogranicza ich zdolność do rozwoju. Ponadto sprzyjające warunki do rozwoju strefy peryferyjnej mogą zostać stworzone w wyniku interwencji państwa poprzez wspieranie przedsiębiorczości na tych obszarach, co w konsekwencji mogłoby przyczynić się do powstawania mniejszych biegunów wzrostu o charakterze lokalnym. Zgodnie z tą koncepcją taki stan rzeczy może zapobiegać nadmiernej polaryzacji w obrębie danego regionu, a ponadto wpłynie na jeszcze szybszy proces dyfuzji procesów rozwojowych. Takie podejście wskazuje na fakt, że strefa peryferyjna jest uzależniona od rdzenia, czyli ośrodka centralnego. Z drugiej strony J.R. Boudeville, rozszerzając koncepcję biegunów wzrostu, wskazał, że główny ośrodek miejski stanowiący taki biegun wzrostu korzysta z zasobów pracy oraz kapitału inwestycyjnego skumulowanego na peryferiach. Odbywa się to poprzez ruchy migracyjne oraz za sprawą mobilności czynników produkcji.

Podsumowanie

Przeprowadzony w niniejszym artykule przegląd prac i pojęć stosowanych w wyznaczaniu granic miejskich obszarów funkcjonalnych i ich odpowiedników pozwala podkreślić istotną rolę funkcjonalnych powiązań i wzajemnych interakcji identyfikowanych między rdzeniem a jego strefą peryferyjną. Sieci tych powiązań oraz występujące w ich ramach relacje przyczyniają się do stałego wzmacniania przepływu osób, informacji i kapitału między obszarem rdzeniowym a strefą

peryferyjną. W konsekwencji prowadzi to do tworzenia sprzyjających warunków umożliwiających proces dyfuzji rozwoju. W badaniach nad miejskimi obszarami funkcjonalnymi i ich odpowiednikami podkreśla się, że rozprzestrzenianie się procesów rozwojowych wewnątrz miejskiego obszaru funkcjonalnego odbywa się najczęściej z centralnych ośrodków miejskich na ich otoczenie, tworzące strefę peryferyjną. Podstawowym aspektem różnicującym powyżej scharakteryzowane podejścia w koncepcji miejskiego obszaru funkcjonalnego są zastosowane w nich kryteria delimitacji. W zależności od rodzaju obszaru poddawanej delimitacji wykorzystywane są zróżnicowane wskaźniki, których przyporządkowanie do wszystkich trzech wskazanych kryteriów możliwe jest wyłącznie w dwóch z pięciu analizowanych koncepcji. Jednocześnie wobec przeprowadzonej powyżej analizy należy podkreślić, że miejskie obszary funkcjonalne odgrywają istotną rolę w przedstawionych koncepcjach rozwoju regionalnego. Ośrodek centralny stanowiący jego rdzeń jest głównym generatorem impulsów sprzyjających wzrostowi na całym jego obszarze, a poprzez oddziaływanie na strefę peryferyjną przyczynia się również do rozprzestrzeniania się rozwoju na dalsze otoczenie miejskiego obszaru funkcjonalnego. Jednocześnie, zgodnie z przeanalizowanymi teoriami, strefa peryferyjna z jednej strony jest uzależniona od rdzenia obszaru funkcjonalnego, natomiast z drugiej strony dostarcza do niego zasoby, wpływając tym samym na dalszy jego rozwój. W efekcie wzmacniania potencjału endogenicznego miejskiego obszaru funkcjonalnego proces dyfuzji rozwoju obejmuje coraz większy obszar, wpływając bezpośrednio na rozwój całego regionu. W związku z tym należy podkreślić, że rozwój regionu oparty jest z jednej strony na tzw. „wysysaniu” przez dominujące ośrodki rdzeniowe czynników rozwoju z ich otoczenia, a z drugiej strony na występowaniu w przestrzeni dużych ośrodków miejskich oraz ich stref oddziaływania (peryferii), które mają wysoki potencjał rozwojowy, wynikający z posiadanych zasobów endogenicznych. Należy wobec powyższego podkreślić, że na styku skali lokalnej (miejski obszar funkcjonalny) i regionu pojawia się ciekawy problem zróżnicowanego znaczenia ośrodka rdzeniowego i jego strefy oddziaływania dla rozwoju całego regionu.

Literatura

- Berry B.J.L. 1973. Growth centers in American urban system. *Urban System*. 1, Community development and regional growth in the sixties and seventies. Ballinger Publishing Company, Cambridge.
- Cities as systems within systems of cities, *Papers and Proceedings of the Regional Science Association*, 13: 147–163.
- Berry B.J.L., Gillard Q. 1977. The changing shape of metropolitan America 1960–1970. *Commuting patterns, urban fields and decentralization process*. Ballinger Publishing Company, Cambridge.
- Chądzyński J., Nowakowska A., Przygodzki Z. 2007. Region i jego rozwój w warunkach globalizacji. CeDeWu, Łódź.
- Chojnicki Z. 1999. *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chojnicki Z., Czyż T. 2005. Rozwój społeczno-gospodarczy w ujęciu regionalnym. [W:] T. Czyż, H. Rogacki (red.), *Współczesne problemy i koncepcje teoretyczne badań przestrzenno-ekonomicznych*. Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 219: 8–23.

- Churski P. 2004. Rozwój regionalny w warunkach transformacji gospodarczej i integracji europejskiej. [W:] S. Ciok, D. Ilnicki (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. Regionalny wymiar integracji europejskiej*. T. VIII/1. Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski, s. 31–45.
- Churski P. 2008. Czynniki rozwoju regionalnego i polityka regionalna w Polsce w okresie integracji z Unią Europejską. Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- Churski P. 2011. Obszaru wzrostu i obszary stagnacji gospodarczej w Polsce – kontekst teoretyczny. [W:] P. Churski (red.), *Zróżnicowania regionalne w Polsce*. Biuletyn KPZK PAN, 248: 9–43.
- Churski P. 2014. Model polaryzacyjno-dyfuzyjny w przemianach polityki spójności – konsekwencje dla ukierunkowania polityki rozwoju. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 25: 13–27.
- Czyż T. 2009. Koncepcje aglomeracji miejskiej i obszaru metropolitalnego w Polsce. *Przegląd Geograficzny*, 81 (4): 445–459.
- Domański B., Gwosdz K., Huculak M., Wiedermann K. 2005. Oddziaływanie SSE Euro-Park Mielec na otoczenie lokalne. Powiązania firm i efekty mnożnikowe. [W:] *Dziesięć lat doświadczeń pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej Mielec 1995–2005*. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ, ARP o. Mielec, Kraków.
- Dominiak J., Churski P. 2012. Rola innowacji w kształtowaniu regionów wzrostu i stagnacji gospodarczej w Polsce. *Studia Regionalne i Lokalne*, 4, 50: 54–77.
- Drobne S., Konjar M., Lisec A., Pichler Milanović N., Zavodnik Lamovšek A. 2010. Functional Regions Defined by Urban centres of (Inter)National Importance: case of Slovenia. [W:] M. Schrenk (red.), *15th International Conference on Urban planning, regional development and information society*, 18–20 May, Wien, Austria. Liveable, healthy, prosperous Cities for everyone, Real Corp 2010: proceedings 2010. Competence Center of Urban and Regional Planning, s. 297–306.
- Dyjach K. 2013. Teorie rozwoju regionalnego wobec zróżnicowań międzyregionalnych. *Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Lublin – Polonia*, 47.
- Fiedor B. 2010. Kryzys gospodarczy a kryzys ekonomii jako nauki. *Ekonomista*, 4: 453–466.
- Friedmann 1973. The spatial organization of power in the development of urban systems. *Development and Change*, 4(3): 12–50.
- Gorzela G. 1989. Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy. Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Gorzela G. 1989. Teorie rozwoju regionalnego a gospodarka socjalistyczna. *Przegląd Geograficzny*, z. 61 (3): 265–280.
- Grosse T.G. 2008. Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego. *Studia Regionalne i Lokalne*, 1: 825–848.
- Grzeszczak J. 1978. Teoria biegunów wzrostu. *Przegląd zagranicznej literatury geograficznej*. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa.
- Grzeszczak J. 1999. Bieguny wzrostu a formy przestrzeni spolaryzowanej. IGiPZ PAN.
- Grzeszczak J. 2007. Teoria biegunów wzrostu w warunkach polskich: przeszłość i teraźniejszość. [W:] J. Lach, M. Borowice, T. Rachwał (red.), *Procesy transformacji społeczno-ekonomicznych i przyrodniczych struktur przestrzennych*. Instytut Geografii Akademii Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Kraków, s. 120–129.
- Halás M., Kladiwo P., Šimáček P., Mintálová T. 2010. Delimitation of micro-regions in the Czech Republic by nodal relations. *Moravian Geographical Reports*, 18: 16–22.
- Hall P. 1974. The containment of urban England. *Geographical Journal*, 140, 3: 386–408.
- Hall P., Hay D. 1980. *Growth centres in the European urban system*. Heinemann Educational Books, London.
- Heffner K., Gibas P. 2013. Obszary funkcjonalne ośrodków regionalnych w Polsce. [W:] A. Nowakowska (red.), *Zrozumieć terytorium. Idea i praktyka*. Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, s. 217–240.
- Jałowicki B. 1999. *Metropolie*. Wydawnictwo Wyższej Szkoły Finansów i Zarządzania, Białystok.
- Karlsson C., Olsson M. 2006. The identification of functional regions: theory, methods and applications. *Annals of Regional Science*, 40(1): 1–18.
- Klapka P., Halas M. 2016. Conceptualising patterns of spatial flows: Five decades of advances in the definition and use of functional regions. *Moravian Geographical Reports*, 24(2): 2–11.
- Komornicki T. 2003. *Przestrzenne zróżnicowanie międzynarodowych powiązań społeczno-gospodarczych w Polsce*. IGiPZ PAN, Warszawa.

- Komornicki T. i in. 2013. Powiązania funkcjonalne pomiędzy polskimi metropoliami. Wydawnictwo Akademickie SEDNO, Warszawa.
- Korcelli P. 1976. Aglomeracje miejskie w systemach osadniczych. *Przegląd Geograficzny*, 48, 4: 589–599.
- Korcelli P. 1981. Regiony miejskie w systemie osadniczym Polski. [W:] K. Dziewoński, P. Korcelli (red.), *Studia nad migracjami i przemianami systemu osadniczego w Polsce. Prace Geograficzne, IGiPZ PAN*, 140: 189–212.
- Korenik S., Pięta M., Soczewka K. 2004. Współczesne tendencje rozwoju regionalnego. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica*, 174.
- Kuder D. 2014. Nowe modele wzrostu gospodarczego a paradygmat zrównoważonego rozwoju. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 38: 27–39.
- Lasuén J.R. 1973. Urbanisation and development – the temporal interaction between geographical and sectoral clusters. *Urban Studies*, 10(2): 163–188.
- Lowe J.C., Moryadas S. 1975. *The geography of movement*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Pastuszka S. 2009. Uwarunkowania rozwoju regionalnego. *Przegląd koncepcji teoretycznych. Wrocławskie Studia Politologiczne*, 10: 132–154.
- Pike A., Rodríguez-Pose A., Tomaney J. 2007. What kind of local and regional development and for whom? *Regional Studies*, 41.
- Romanow Z. 1989. Koszty społeczne działalności gospodarczej w teorii ekonomii. *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 3: 81–90.
- Schmal H. 2003. The historical roots of the daily urban system. [W:] S. Musterd, W. Salet (red.), *Amsterdam human capital*, Amsterdam University Press, s. 67–84.
- Ślodziak J. 2003. Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia. *Studia i Monografie/Uniwersytet Opolski*, 298.
- Straszewicz L. 1985. Strefa podmiejska. Pojęcia i definicje. *Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Geographica*, 5: 7–16.
- Sýkora L., Mulíček O. 2009. The micro-regional nature of functional urban areas (FUAs): lessons from the analysis of the Czech urban and regional system. *Urban Research & Practice*, 2, 3: 287–307.
- Strzelecki Z. (red.) 2008. *Gospodarka regionalna i lokalna*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Śleszyński P. 2013. Delimitacja miejskich obszarów funkcjonalnych stolic województw. *Przegląd Geograficzny*, 85, 2: 173–197.
- Wiedermann K. 2008. Koncepcja efektów mnożnikowych w wyznaczaniu wpływu przedsiębiorstw na otoczenie społeczno-gospodarcze. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 11: 98–106.
- Wilson A.G. 1974. *Urban and regional models in geography and planning*. John Wiley, London.
- Zajdel M. 2011. Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy. *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 83: 397–421.

The importance of functional urban areas in the process of regional development

Abstract: The main aim of this paper is to determine the importance of functional urban areas in the process of regional development. The issue of functional urban areas is not a new subject of scientific research both in the world and in Poland. For decades, research is carried out by the presence of distinctive areas of spatial relationships and socio-economic relations between the city's main (center core), and the units situated in its immediate vicinity (peripheral zone). The article contains more detailed terms used in the delimitation of these areas, as well as systematization of the theory of regional development, which forms the basis for determining the role of functional urban areas, including the urban core and peripheral zone, in these concepts.

Key words: theories and concepts of functional urban areas, theories and concepts of regional development, urban core, peripheral zone